

„Jasna legenda” – o powstaniu styczniowym w Nad Niemnem Elizy Orzeszkowej

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Audiobook](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: Jan Detko, *Orzeszkowa wobec tradycji narodowowyzwoleńczych*, Warszawa 1965, s. 216.
- Źródło: Ireneusz Sikora, „Jeżeli ja nie opowiem, nikt nigdy wiedzieć nie będzie...” *Rok 1863 w zapisach Elizy Orzeszkowej*, „Wiek XIX” 2013, nr VI, s. 349.
- Źródło: Ireneusz Sikora, „Jeżeli ja nie opowiem, nikt nigdy wiedzieć nie będzie...” *Rok 1863 w zapisach Elizy Orzeszkowej*, „Wiek XIX” 2013, nr VI, s. 347.
- Źródło: *Album pamiątek 1863*, Lwów 1913. Cytat za: Jolanta Załęczny, *Żywe pomniki bohaterstwa, czyli o szacunku dla weteranów Powstania Styczniowego w II RP*, „Niepodległość i Pamięć” 2013, nr 1/2.
- Źródło: Maria Żmigrodzka, *Dwie powstańcze legendy Orzeszkowej*, „Pamiętnik Literacki” 1963, nr 54/4, s. 342.
- Źródło: Józef Bachórz, *Wstęp*, [w:] Eliza Orzeszkowa, *Nad Niemnem*, s. 64.
- Źródło: Józef Bachórz, *Wstęp*, [w:] Eliza Orzeszkowa, *Nad Niemnem*, Wrocław 2009, s. 56.
- Źródło: Eliza Orzeszkowa, *Nad Niemnem*, Wrocław 2019, s. 220.
- Źródło: Eliza Orzeszkowa, *Nad Niemnem*, Wrocław 2019, s. 62.
- Źródło: Eliza Orzeszkowa, *Nad Niemnem*, Wrocław 2019, s. 381.
- Źródło: Eliza Orzeszkowa, *Nad Niemnem*, Wrocław 2019, s. 64–65.
- Źródło: Eliza Orzeszkowa, *Nad Niemnem*, Wrocław 2019, s. 243–244.
- Źródło: Eliza Orzeszkowa, *Nad Niemnem*, Wrocław 2019, s. 380–381.

„Jasna legenda” – o powstaniu styczniowym w *Nad Niemnem* Elizy Orzeszkowej

Klemens i Jan Bohatyrowiczowie przy grobie Jana i Cecylii, lata 80. XIX w. Zdjęcie z kolekcji Elizy Orzeszkowej

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

„*Nad Niemnem* pisze się powoli. Powieść będzie trzyciometrowa i jeżeli nie piękna, to przynajmniej pełna rzeczy bardzo nowych. Głównym źródłem jej wątku jest powstanie 1863 roku. Obchodzenie cenzury także pisanie utrudnia” - zwierzała się Eliza Orzeszkowa w jednym z listów pisanych do przyjaciela Leopolda Méyeta. W 1888 roku pisarka uczciła rocznicę wybuchu powstania styczniowego wydaniem *Nad Niemnem*. Dzieje powstańczej mogiły uczyniła ideowym lejtmotywnym swojej wielkiej powieści.

Twoje cele

- scharakteryzujesz stosunek Elizy Orzeszkowej do powstania styczniowego,
- wyjaśnisz, z czym było związane oraz na czym polegało zastosowanie mowy ezopowej w *Nad Niemnem* Elizy Orzeszkowej,
- przeanalizujesz wybrane fragmenty powieści odnoszące się do powstańczego zrywu z 1863 roku,
- scharakteryzujesz powstańców ukazanych przez Elizę Orzeszkową w jej dziele.

Przeczytaj

Eliza Orzeszkowa

Kazimierz Pochwalski, *Portret Elizy Orzeszkowej*, 1879

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

W czasie [powstania styczniowego](#) **Eliza Orzeszkowa** (1841–1910) przebywała w Ludwinowie, gdzie mieścił się majątek jej ówczesnego męża, Piotra Orzeszki. Przyszła pisarka wspomagała powstańców w służbach pomocniczych. W czerwcu 1863 roku przez dwa tygodnie zajmowała się chorym [Romualdem Trauguttem](#) (1826–1864), który przybył wówczas do Ludwinowa. Później odwiozła go do granicy Królestwa Polskiego własnym powozem. W swojej twórczości literackiej Orzeszkowa wielokrotnie powracała do tych wydarzeń. Do doświadczeń z okresu powstania odwołała się między innymi

w noweli *Gloria victis* (1910). Echa powstania słychać wyraźnie także w jej powieści *Nad Niemnem* (1888).

Eliza Orzeszkowa była osobiście zaangażowana w działania powstańcze na Grodzieńszczyźnie. Po latach określała ten okres życia mianem „swojego uniwersytetu”, ponieważ właśnie wtedy dokonała obserwacji, które mogła wykorzystać w późniejszej twórczości literackiej.

” Ireneusz Sikora

„Jeżeli ja nie opowiem, nikt nigdy wiedzieć nie będzie...” Rok 1863 w zapisach Elizy Orzeszkowej

[Orzeszkowa, przyp. red.] szyła odzież, gromadziła żywność, leki i opatrunki, przechowywała rannych i ściganych, zajmowała się pocztą powstańczą, ukrywała ostatniego dyktatora powstania [Romualda Traugutta, przyp. red.], a gdy trzeba było, narażając się na zgubę całkowitą – przewiozła go jako chorego krewnego własnym powozem do granicy Królestwa Polskiego. [...] Orzeszkowa nie brała do ręki broni, nie tułała się po lasach poleskich ścigana przez Rosjan, nie została więc [Emilią Plater](#) czy [Anną Henryką Pustowójtówną](#) [...]. Mimo to najsurowsza komisja weryfikacyjna nie odmówiłaby jej praw kombatanckich.

Źródło: Ireneusz Sikora, „Jeżeli ja nie opowiem, nikt nigdy wiedzieć nie będzie...” Rok 1863 w zapisach Elizy Orzeszkowej, „Wiek XIX” 2013, nr VI, s. 349.

Powstańcze doświadczenia Orzeszkowej nie przełożyły się – jak miało to miejsce w przypadku wielu innych artystów – na „uraz kłęski”. Choć majątek, w którym rezydowała pisarka, dotknęły rosyjskie represje, a jej męża zesłano w głąb Rosji, Orzeszkowa wiernie pielęgnowała pamięć o wydarzeniach z 1863 roku. Nigdy nie zdecydowała się na krytyczną rozprawę z powstańczym mitem. Przeciwnie, jej sposób ukazywania bohaterów powstania i samego zrywu narodowego jest rodzajem [mityzacji](#). W swoich utworach oddawała hołd ludziom powstania, poszukiwała dróg sensownego działania w całkowicie zmienionych warunkach społecznych. Jan Detko pisze:

” Jan Detko

Orzeszkowa wobec tradycji narodowowyzwoleńczych

Orzeszkowa, żyjąca i tworząca w »systemie carskich zakazów«, musiała nieustannie prowadzić swoje gry z cenzurą i ponad głowami rosyjskich urzędników od literatury pięknej nawiązywać porozumienie z czytelnikami. Tak rozumiała reguły realizmu powieściowego oraz moralny obowiązek dawania świadectwa prawdzie o roku 1863, jego żołnierzach, bohaterach i męczennikach.

Nad Niemnem to summa poglądów Orzeszkowej na temat powstania styczniowego oraz jego wpływu na ówczesny stan polskiego społeczeństwa.

Słownik

alegoria

(gr. *allēgoria* – mówić w przenośni, obrazowo) – postać, idea lub wydarzenie, które poza dosłownym sensem mają również stałe i umowne znaczenie przenośne, w przeciwieństwie do symbolu, przesłanie alegorii jest zazwyczaj jednoznaczne. Odczytanie znaczenia alegorycznego wymaga pewnej erudycji wychodzącej poza prostą znajomość języka, np. kobieta z wagą i przepaską na oczach jest alegorią sprawiedliwości

język ezopowy

metaforyczny przekaz treści zakazanych przez cenzurę, wyrażony za pomocą różnych figur stylistycznych; w okresie zaborów chodziło przede wszystkim o wprowadzenie do tekstów tematów patriotycznych za pomocą wyrażeń zrozumiałych dla czytelników, które nie mogłyby być zakwestionowane przez cenzorów; jeśli np. w prasie nie mogły się pojawić słowa „Polska”, „naród polski” – stosowano zrozumiałe w odpowiednim kontekście określenia „kraj” i „ogół”; „praca dla ogółu” oznaczała zatem działalność o charakterze narodowym

lejtmotyw

(niem. *Leitmotiv*) – motyw przewodni, element treści, stylu bądź kompozycji dzieła przewijający się przez cały utwór

metonimia

(gr. *metōnymía*) – figura stylistyczna polegająca na zastąpieniu jednej nazwy inną, związaną z poprzednią stosunkiem przyczyny do skutku, części do całości, np. „cała Warszawa” zamiast „wszyscy mieszkańcy Warszawy”

mityzacja

(gr. *mýthos*) – kreowanie świata przedstawionego w dziele literackim w sposób charakterystyczny dla mitu; typowymi dla mityzacji zabiegami są m.in. nadawanie przedmiotom i postaciom znaczenia symbolicznego oraz manipulowanie czasem wydarzeń

peryfraz

(gr. *peri* – wokół i *phrasis* – mowa; wyrażenie, zwrot) – figura stylistyczna polegająca na zastąpieniu słowa oznaczającego dany przedmiot, czynność, osobę itp. przez jego opis lub metaforę, np. „z chińskich ziół ciągnięte treści” zamiast „herbata”

realizm

(fr. *réalisme*) – w literaturze prąd spopularyzowany w prozie II połowy XIX wieku, dążący do jak najwierniejszego odzwierciedlenia świata znanego czytelnikowi z codzienności. Realiści opisywali wydarzenia, bohaterów i ich egzystencję w sposób reprezentatywny dla przedstawionej w utworze grupy społecznej

symbol

(gr. *symbolon* – znak rozpoznawczy, wiązać razem) – motyw lub zespół motywów występujących w dziele, który jest znakiem treści głęboko ukrytych, niejasnych i niejednoznacznych; symbol ma za zadanie kierować ku tym treściom myśl czytelnika. Wyrażają go słowa, gesty, obrazy, przedmioty rozpoznawalne tylko dla członków danej kultury i stale się zmieniające. Symbol jest znakiem językowym o wielu znaczeniach. Na przykład kolor czerwony symbolizuje miłość, ale w zależności od kontekstu, w którym występuje – może też oznaczać wstyd, zagrożenie, ogień piekielny

synekdocha, *pars pro toto*

(gr. *sunekdokhē* – wspólne otrzymywanie) – figura stylistyczna polegająca na zastąpieniu nazwy przedmiotu nazwą jego części, np. „żołnierz poszedł na wojnę, zamiast: „wojsko”; „policzył głowy”, zamiast: „policzył ludzi”

Audiobook

Polecenie 1

Zapoznaj się z nagraniem dotyczącym sposobu przedstawienia powstania styczniowego w *Nad Niemnem* Elizy Orzeszkowej. Podaj trzy funkcje tego motywu w powieści.

Audiobook można wysłuchać pod adresem: <https://zpe.gov.pl/b/PZAqMVO6Y>

Słowo „powstanie” nie pojawia się w powieści Elizy Orzeszkowej, choć jest to jeden z najważniejszych wątków nadniemeńskiej epopei. Zmagająca się z cenzurą Orzeszkowa temat powstania wprowadziła do swojego utworu poprzez szereg aluzji, fragmentaryczne odwołania do przeszłości. Wykorzystanie tej mowy ezopowej Józef Bachórz tłumaczy następująco:

Józef Bachórz

Wstęp

Pisarka wiedziała, że pierwszym w Warszawie czytelnikiem *Nad Niemnem* będzie cenzor carski. To przymuszało do zastosowania przemyślnego systemu »mowy ezopowej«: peryfraz, synekdoch, metonimii, symboli, niedopowiedzeń, skrótów i alegorii. Sprzyjało też dodatkowo przemilczaniu spraw drażliwych, zwłaszcza tych, nad którymi nie godziłoby się debatować na oczach wroga.

Czytelnik powieści poznaje wątki powstańcze tylko w niewielkim zakresie dzięki zobiektywizowanej narracji odautorskiej. O przygotowaniach do zrywu w 1863 roku opowiadają Marta Korczyńska i Anzelm Bohatyrowicz. Ciotka Justyny nieco ironicznie komentuje „powstańcze braterstwo”:

Eliza Orzeszkowa

Nad Niemnem

Dopóki na świecie gotowało się jak w garnku i ludzie z pozapalanymi na karkach głowami chodzili, dopóty o równości mowa była; obejmowali się, ściskali, bratali, pan chłopa w karecie swojej woził.

Jan Bohatyrowicz w czasie spaceru z Justyną Orzelską wspomina rozstanie z idącym walczyć ojcem. Czas ofiary powstańców był symboliczny – wyszli z domów w maju, odświętnie odziani, „czapki ich karmazynowym kolorem świeciły, a konie pod nimi podnosiły się równo, równo jak przy muzyce”.

Polegli latem – w porze zbioru plonów, ale ich imiona, słowa i zachowania pozostały w pamięci tych, którzy przeżyli. Jednym z haseł powstania było pokonanie barier pomiędzy poszczególnymi klasami społecznymi – obok chłopów szli walczyć panowie. Przedłużeniem tej idei jest powstańcza Mogiła, odwiedzana tak przez mieszkańców zaścianka, jak i szlacheckiego dworu. Legenda powstańcza w *Nad Niemnem* to jednak nie tylko pamięć o poległych i kultywowanie tradycji. W opinii Marii Żmigrodzkiej powstanie pełni tu rolę „epickiej maszyny cudownej”:

Maria Żmigrodzka

Dwie powstańcze legendy Orzeszkowej

Ingeruje ona w losy bohaterów – Andrzejowej Korczyńskiej i Justyny, także za pomocą tradycyjnie stosowanych w epice wizji, snów wróżebnych, zresztą starannie motywowanych racjonalistycznie stanami psychologicznymi postaci, by nie naruszały zbyt jaskrawo realistycznych wymiarów powieściowego świata.

W powstańczej historii tkwią zarodki powieściowych konfliktów, to ona jest punktem odniesienia dla dążeń i decyzji poszczególnych bohaterów. Maria Żmigrodzka, badając konstrukcję *Nad Niemnem*, pisała:

[...] wtopienie powstańczej przeszłości w świat powieściowy, aktualizacja jej skutków, stworzenie z niej miernika ideowej i moralnej oceny ludzkiego działania jest nie tylko wymowniejszym niż wszystkie poetyckie apoteozy przejawem kultu dla tradycji walki o wolność, ale przede wszystkim głębszego niż w innych utworach pisarki ujęcia historycznej perspektywy opisywanego świata. Dlatego to w *Nad Niemnem* przeszłość powstańcza służy uzasadnieniu oskarżeń współczesności o tchórzostwo, ciasnotę horyzontów, marnowanie sił społecznych. A z drugiej strony – charakter świata poetyckiego powieści zdaje się sugerować, że zdławienie walki niepodległościowej niczego nie rozwiązało, że nie

było decydującym zamknięciem epoki historycznej, lecz zawieszeniem, sztucznym odroczeniem konfliktów.

W *Nad Niemnem* nie pojawiają się mrzonki o kolejnym zrywie narodowym czy romantyczne wizje mesjanistyczne. Pamięć o powstaniu jest hołdem złożonym tym, którzy interes własny podporządkowali wartościom wspólnym. W nadniemeńskiej eposie umieszcza Orzeszkowa różne typy postaci. Jedni starają się żyć tak, jakby spuścizna 1863 roku ich nie dotyczyła – dogadzają swoim zachciankom, kaprysom, nałogom. Inni – czerpią z powstańczej legendy, starając się zaadaptować idee równości i wspólnotowości do nowych czasów. Nikt jednak nie żartuje z powstańczej legendy, która w nadniemeńskim świecie jest punktem odniesienia wszystkiego, co dzieje się w powieści. Jak twierdzi Józef Bachórz:

[...] decydującą [...] pobudką do ukształtowania legendy „jasnej” sakralizującej rok 1863 i pokrzepiającej czytelnika było przekonanie autorki o tym, że powstanie [...] zwróciło oczy pokoleń »ku dwóm wielkim gwiazdom noszącym imiona Sprawiedliwości i Wolności«. Miało zatem charakter wysiłku na tej drodze, na którą społeczeństwo powinno wejść, jeśli chciało respektować prawa naturalnego rozwoju.

Źródła cytatów: Józef Bachórz, *Wstęp*, [w:] Eliza Orzeszkowa, *Nad Niemnem*, Wrocław 2009, s. 56.; Eliza Orzeszkowa, *Nad Niemnem*, Wrocław 2019, s. 220.; Eliza Orzeszkowa, *Nad Niemnem*, Wrocław 2019, s. 62.; Maria Żmigrodzka, *Dwie powstańcze legendy Orzeszkowej*, „Pamiętnik Literacki” 1963, nr 54/4, s. 342.; Maria Żmigrodzka, *Dwie powstańcze legendy Orzeszkowej*, „Pamiętnik Literacki” 1963, nr 54/4, s. 342.; Józef Bachórz, *Wstęp*, [w:] Eliza Orzeszkowa, *Nad Niemnem*, s. 64.

Polecenie 2

Wyjaśnij, w jaki sposób wspomnienie powstania styczniowego wpływa na losy bohaterów *Nad Niemnem*.

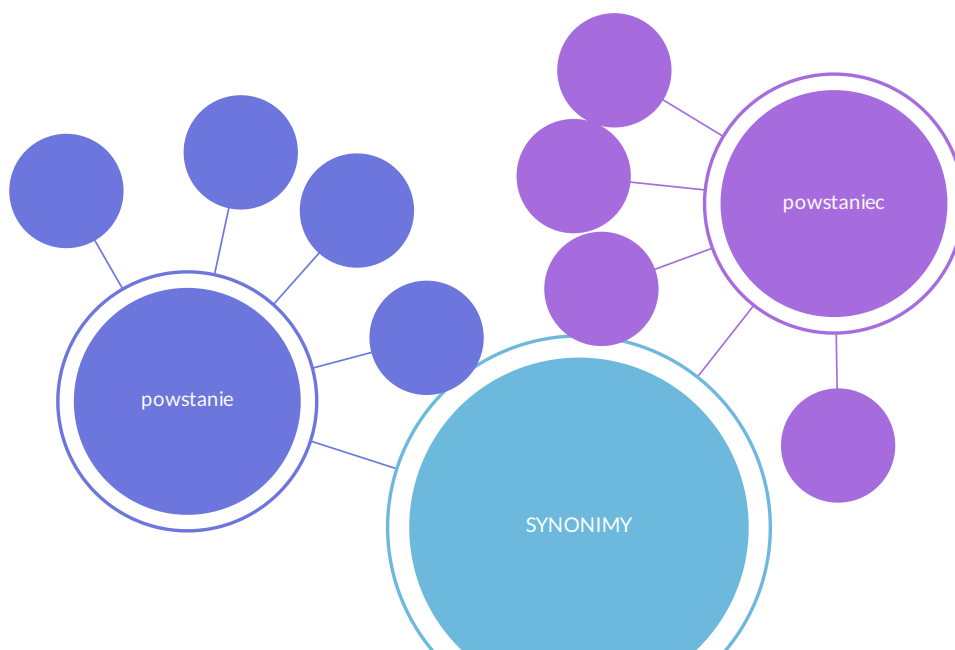
Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Uzupełnij mapę myśli jak największą liczbą synonimów słów „powstanie” i „powstaniec”.
Wykorzystaj także sformułowania zapamiętane z *Nad Niemnem* Elizy Orzeszkowej.

Ćwiczenie 2

Zaznacz wszystkie określenia odnoszące się do sposobu ukazania powstania oraz powstańców przez Elizę Orzeszkową w *Nad Niemnem*.

antyestetyzm

idealizacja

deheroizacja

mityzacja

sakralizacja

heroizacja

Ćwiczenie 3

Przeczytaj opowieść Jana Bohatyrowicza o pożegnaniu z ojcem, który wyrusza do powstania. Wyjaśnij symboliczną wymowę sceny opisywanej przez bohatera.

” Eliza Orzeszkowa

Nad Niemnem

– Stąd Niemna nie widać – zaczął – ale my wtedy z tego pagórka dwie godziny albo może i trzy patrzali na rzekę, którą przepływały czółna i łodzie, z jednej strony i z drugiej ludzi przewożąc. [...] Jak dziś pamiętam, że księżyc dobrze już posunął się do środka nieba i tkwił nad samymi piaskami. [...] Wtenczas ojciec pocałował matkę, cościś jej poszeptął, a potem mnie z ziemi na rękach swoich podniósł i całować zaczął. Wprzódy nigdy mnie tak nie całował, bo człowiekiem był więcej pochmurnym niżeli wesołym i częściej w milczącym zamyśleniu pogrążał się, niż okazywał to, co miał w sobie. Całkiem inaczej jak stryj Anzelm, który wesoły był, gadatliwy i cały na wierzchu. Podobno też za tę pochmurność i za te utapianie się w myślach tak nadmiar ojca mego polubił pan Andrzej. Ale wtenczas ojciec dziecko swe żegnający w zamkniętości swej nie wytrzymał, cisnął mnie do siebie tak mocno, że aż bolało, i mało nie tysiąc razy mnie pocałował. W tej samej minucie pan Andrzej żegnał się ze swoją żoną i ze swoim synkiem; stała też tam panna Marta, która w tę porę młoda jeszcze była, i kiedy troszkę wprzódy stryja żegnała święcony medalik jakiś na szyi mu powiesiła. [...] Kiedy mnie ojciec całować przestał i z rąk na ziemię wypuścił, tego momentu już nie pamiętam, to tylko pamiętam, że zobaczyłem go jeszcze, jak obok pana Andrzeja przez te piaski jechał. Widać bardzo płakałem i za łzami wprzódy zobaczyć go nie mogłem, bo wtenczas dopiero zobaczyłem, kiedy już znajdował się na połowie drogi, pomiędzy pagórkami a borem. Księżyc tkwił wprost nad

piaskami, a w jego światłości ojciec i pan Andrzej jeden przy drugim na koniach równej piękności jechali.

Źródło: Eliza Orzeszkowa, *Nad Niemnem*, Wrocław 2019, s. 243–244.

Ćwiczenie 4

Zaznacz utwór, w którym sposób prezentacji powstańców styczniowych jest podobny do tego, który znalazł się w opowieści Jana Bohatyrowicza.

Omyłka

Dziecię Starego Miasta

Rozdzióbią nas kruki, wrony...

Gloria victis

Ćwiczenie 5

Przeczytaj rozmowę Zygmunta Korczyńskiego z matką. Określ stosunek bohatera do ideałów wyznawanych przez jego ojca. Unikaj cytowania.

” Eliza Orzeszkowa

Nad Niemnem

– Moja wina, moja wina, moja bardzo wielka wina! – powoli wymówiła. – Zbłądziłam. Pomiędzy tobą a tym, co powinno być najwyższą twoją miłością, nie zadzierzgnęłam dość silnych więzów. Mówiłam ci wprawdzie o tej miłości zawsze, wiele... ale słowa, to widać siew nietrwały... Zbłądziłam... Ale dziecko moje...

Tu białe ręce modlitewnym gestem do stanika żałobnej sukni splotła.

– Nie karz ty mnie za mój błąd mimowolny ... o, mimowolny! bo myślałam, że czynię jak najlepiej... Zamykałam cię w kryształowym pałacu i w dalekie światy wysyłałam, bo w myśli mojej miałeś być gwiazdą pierwszej wielkości, nie zaś pospolitą świecą, wodzem, nie szeregowcem. Widać zbłądziłam, ale ty błąd mój popraw. Pomyśl, głęboko pomyśl nad krótką historią twojego ojca, którą znasz dobrze. Czy nie możesz z tego samego, co on, źródła czerpać siłę, męstwo, moralną wielkość? Twój ojciec, Zygmuncie, oprócz wielu innych rzeczy wielkich kochał ten sam lud, którym i ty otoczony jesteś, posiadał sztukę życia z nim, podnoszenia go, pocieszania, oświecania... Nagle umilkła. W zmroku, który zaczynał już pokój napełniać, usłyszała głos drwiący i pogardliwy, który jeden tylko wymówił wyraz:

– Bydło!

O, Bóg niech będzie jej świadkiem, że pomimo wszystkich swoich instynktownych odraz i niedołężności nigdy tak nie myślała, nigdy na wielkie zbiorowisko ludzi, najbliższych jej w świecie ludzi, takiej obelgi, w najgłębszej nawet skrytości myśli swej nie rzuciła; że zbliżyć się do tego zbiorowiska, przestawać z nim, pracować nad nim nie

umiejąc, sprzyjała mu serdecznie i dla najnędniejszej nawet istoty ludzkiej miała jeszcze życzliwość i choćby bierne współczucie. [...]

– Bardzo dobrze rozumiem, o co kochanej mamie najwięcej idzie. I jakże nie rozumieć? Soki ziemi, chleb cierpienia, Chrystusowe szaty, lud... słowem... jak mówi stryj Benedykt, to... tamto!... Nigdy o tym mówić nie chciałem, ażeby kochanej mamy nie gniewać i nie martwić. Szanuję zresztą wszystkie uczucia i przekonania, szczególnie tak bezinteresowne, o, tak nadzwyczajnie bezinteresowne! Ale teraz spostrzegam, że zachodzi konieczność szczerego rozmówienia się o tym przedmiocie. Otóż przykro mi to bardzo, [...] ale ja tych uczuć i przekonań nie podzielam. Tylko szaleńcy i krańcowi idealisci bronią do samego ostatka spraw absolutnie przegranych. Ja także jestem idealistą, ale trzeźwo na rzeczy patrzeć umiem i żadnych pod tym względem iluzji sobie nie robię... a nie mając żadnych iluzji, nie mam też ochoty składać siebie w całopaleniu na ołtarzu – widma. Proszę o przebaczenie, jeśli mamy uczucia czy wyobrażenia obrażam, ale rozumiem, doskonale rozumiem, że osoby starsze mogą zostawać pod wpływem tradycji, osobistych wspomnień. My zaś, którzy za cudze iluzje pokutujemy, swoich już nie mamy. Kiedy bank został rozbity do szczeru, idzie się grać przy innym stole. Tym innym stołem jest dla nas cywilizacja... Ja przynajmniej uważam się za syna cywilizacji, jej sokami wykarmiony zostałem, z nią przez tyle lat pobytu mego za granicą zżyłem się, nic więc dziwnego, że bez niej już żyć nie mogę i że tutejsze soki tuczają mi wprawdzie ciało w sposób... w sposób prawdziwie upokarzający, ale ducha nakarmić nie mogą...

Źródło: Eliza Orzeszkowa, *Nad Niemnem*, Wrocław 2019, s. 380–381.

Ideały wyznawane przez Andrzeja
Korczyńskiego

Stosunek Zygmunta do wartości
wyznawanych przez ojca

Ćwiczenie 6

Wyjaśnij metaforyczne znaczenie zaznaczonych w cytacie słów Zygmunta Korczyńskiego:

” Eliza Orzeszkowa

Nad Niemnem

tutejsze soki tuczają mi wprawdzie ciało w sposób... w sposób prawdziwie upokarzający, ale ducha nakarmić nie mogą...

Źródło: Eliza Orzeszkowa, *Nad Niemnem*, Wrocław 2019, s. 381.

Ćwiczenie 7

Przeczytaj opis Pani Adrzejowej. Na jego podstawie wyjaśnij, w jaki sposób śmierć jej męża w powstaniu wpłynęła na całe życie bohaterki. Pisz własnymi słowami, unikając cytowania.

” Eliza Orzeszkowa

Nad Niemnem

[...] Z najstarszego przy stole miejsca powolnym ruchem podniosła się wdowa po Andrzeju Korczyńskim, kobieta na wiek swój jeszcze zadziwiająco piękna. Matka trzydziestoletniego syna, mogłaby prawie podbijać serca ludzkie, ale jak ogólnie w okolicy tej wiadano, wszelka zalotność była jej zawsze i zupełnie obcą. Od owej przed dwudziestu trzema laty wydarzonej straszliwej chwili, w której dowiedziała się, że jest wdową, nie zdjęła z siebie ani razu sukien żałobnych i w posagowym swoim majątku, wychowaniu i pieśczeniu jedynaka wyłącznie oddana, żyła jak zakonnica, świata unikając, a wszelkie przypuszczenia o możliwości powtórnego wyjścia za mąż odpierając nieprzezwyrodnym chłodem. Toteż cnoty czystości i poświęcenia zdawały się od stóp do głowy przyoblekać jej wysoką i bogato rozwiniętą kibić, którą malowniczo pływała czarna i ciężka suknia. Czarne koronki i gładkie pasma jasnych, siwiejących włosów żałobną ramą otaczały twarz jej o rysach wydatnych i prawidłowych, delikatną bladością okrytych i zmaconych ledwie dostrzegalnymi zmarszczkami, które zbiegały się w drobne snopy około wielkich, smutnych oczu i chłodnych, dumnych ust. Najdrobniejsza błyskotka nie ożywiała jej wdowiego stroju; uśmiech wesoty bardzo rzadko oświecał zamyślane rysy.

Źródło: Eliza Orzeszkowa, *Nad Niemnem*, Wrocław 2019, s. 64–65.

Ćwiczenie 8

Przeczytaj zamieszczony poniżej fragment tekstu z 1913 r. na temat kultywowania powstania styczniowego. Na jego podstawie wyjaśnij, na czym polega „jasna legenda” powstania.

” Album pamiątek 1863

Z oddali lat, z perspektywy dziejowej, w pamięci wnuków, święcących półwiecze wojny narodowej, nabiera ta wojna dziwnie jasnych blasków. Zimne mogiły i powstańcze cmentarzyska opromieniają się chwałą, wspomnienie czynów do nowej zagrzewa walki i wysiłków, posiew krwi i męczeństwa rodzi do dalszych wysiłków ochotne zastępy. Czyn Powstania Styczniowego spełnił swoje dziejowe posłannictwo: nie pozostał, jak to było pragnieniem wrogów, a może i małodusznej części społeczeństwa, faktem odosobnionym, porywem, który wielkie nieszczęścia przyniósł narodowi, smutną nauką, po której zwyciężonym nic by nie pozostało jak tylko rezygnacja. Przeciwnie, Powstanie Styczniowe stało się pięknym i bohaterskim wzorem miłości Ojczyzny i ofiary, płomieniem zagrzewającym do dalszych poświęceń, stało się twardą szkołą narodową, w której następne pokolenia, obok niedoścignionych przykładów waleczności i cnoty wojennej, znalazły zachętę i naukę do dalszych narodowych wysiłków.

Źródło: *Album pamiątek 1863*, Lwów 1913. Cytat za: Jolanta Załęczny, *Żywe pomniki bohaterstwa, czyli o szacunku dla weteranów Powstania Styczniowego w II RP*, „Niepodległość i Pamięć” 2013, nr 1/2.

Ćwiczenie 9

Wyjaśnij, w jaki sposób ślub Justyny i Jana oraz ugoda Benedykta Korczyńskiego z zaściankiem Bohatyrowiczów wiążą się z „jasną legendą” powstania styczniowego.

Ślub Jana i Justyny

Ugoda między Benedyktem Korczyńskim a zaściankiem Bohatyrowiczów

Dla nauczyciela

Autor: Katarzyna Lewandowska

Przedmiot: Język polski

Temat: „*Jasna legenda*” – o powstaniu styczniowym w *Nad Niemnem* Elizy Orzeszkowej

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres podstawowy i rozszerzony

Podstawa programowa:

Zakres podstawowy

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

I. Kształcenie literackie i kulturowe.

1. Czytanie utworów literackich. Uczeń:

1) rozumie podstawy periodyzacji literatury, sytuuje utwory literackie w poszczególnych okresach: starożytność, średniowiecze, renesans, barok, oświecenie, romantyzm, pozytywizm, Młoda Polska, dwudziestolecie międzywojenne, literatura wojny i okupacji, literatura lat 1945–1989 krajowa i emigracyjna, literatura po 1989 r.;

5) interpretuje treści alegoryczne i symboliczne utworu literackiego;

8) wykazuje się znajomością i zrozumieniem treści utworów wskazanych w podstawie programowej jako lektury obowiązkowe;

- 9) rozpoznaje tematykę i problematykę poznanych tekstów oraz jej związek z programami epoki literackiej, zjawiskami społecznymi, historycznymi, egzystencjalnymi i estetycznymi; poddaje ją refleksji;
- 10) rozpoznaje w utworze sposoby kreowania: świata przedstawionego (fabuły, bohaterów, akcji, wątków, motywów), narracji, sytuacji lirycznej; interpretuje je i wartościuje;
- 14) przedstawia propozycję interpretacji utworu, wskazuje w tekście miejsca, które mogą stanowić argumenty na poparcie jego propozycji interpretacyjnej;
- 15) wykorzystuje w interpretacji utworów literackich potrzebne konteksty, szczególnie kontekst historycznoliteracki, historyczny, polityczny, kulturowy, filozoficzny, biograficzny, mitologiczny, biblijny, egzystencjalny;
- 16) rozpoznaje obecne w utworach literackich wartości uniwersalne i narodowe; określa ich rolę i związek z problematyką utworu oraz znaczenie dla budowania własnego systemu wartości.

2. Odbiór tekstów kultury. Uczeń:

- 1) przetwarza i hierarchizuje informacje z tekstów, np. publicystycznych, popularnonaukowych, naukowych;
- 2) analizuje strukturę tekstu: odczytuje jego sens, główną myśl, sposób prowadzenia wyводу oraz argumentację;

II. Kształcenie językowe.

4. Ortografia i interpunkcja. Uczeń:

- 1) stosuje zasady ortografii i interpunkcji, w tym szczególnie: pisowni wielką i małą literą, pisowni łącznej i rozłącznej partykuły nie oraz partykuły -bym, -byś, -by z różnymi częściami mowy; pisowni zakończeń -ji, -ii, -i ; zapisu przedrostków roz-, bez-, wes-, wz-, ws-; pisowni przyimków złożonych; pisowni nosówek (a, ę) oraz połączeń om, on, em, en ; pisowni skrótów i skrótowców;

III. Tworzenie wypowiedzi.

1. Elementy retoryki. Uczeń:

1) formułuje tezy i argumenty w wypowiedzi ustnej i pisemnej przy użyciu odpowiednich konstrukcji składniowych;

6) rozumie, na czym polega logika i konsekwencja toku rozumowania w wypowiedziach argumentacyjnych i stosuje je we własnych tekstach;

7) odróżnia dyskusję od sporu i kłótni;

2. Mówienie i pisanie. Uczeń:

1) zgadza się z cudzymi poglądami lub polemizuje z nimi, rzeczowo uzasadniając własne zdanie;

2) buduje wypowiedź w sposób świadomy, ze znajomością jej funkcji językowej, z uwzględnieniem celu i adresata, z zachowaniem zasad retoryki;

3) reaguje na przejawy agresji językowej, np. zadając pytania, prosząc o rozwinięcie lub uzasadnienie stanowiska, wykazując sprzeczność wypowiedzi;

4) zgodnie z normami formułuje pytania, odpowiedzi, oceny, redaguje informacje, uzasadnienia, komentarze, głos w dyskusji;

10) w interpretacji przedstawia propozycję odczytania tekstu, formułuje argumenty na podstawie tekstu oraz znanych kontekstów, w tym własnego doświadczenia, przeprowadza logiczny wywód służący uprawomocnieniu formułowanych sądów;

IV. Samokształcenie.

1. rozwija umiejętność pracy samodzielnej między innymi przez przygotowanie różnorodnych form prezentacji własnego stanowiska;

2. porządkuje informacje w problemowe całości poprzez ich wartościowanie; syntetyzuje poznawane treści wokół problemu, tematu, zagadnienia oraz wykorzystuje je w swoich wypowiedziach;

Lektura uzupełniająca

20) Eliza Orzeszkowa, Nad Niemnem;

Zakres rozszerzony

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

I. Kształcenie literackie i kulturowe.

1. Czytanie utworów literackich. Uczeń: spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:

2) rozumie pojęcie tradycji literackiej i kulturowej, rozpoznaje elementy tradycji w utworach, rozumie ich rolę w budowaniu wartości uniwersalnych;

5) rozpoznaje mitologizację i demitologizację w utworach literackich, rozumie ich uniwersalny charakter oraz rolę w interpretacji;

8) rozpoznaje w tekście literackim środki wyrazu artystycznego: aliterację, paronomazję, kontaminację, metonimię, synekdochę, synestezję, odmiany inwersji, gradację; określa ich funkcje;

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji;
- kompetencje w zakresie wielojęzyczności;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje obywatelskie.

Cele operacyjne. Uczeń:

- poznaje stosunek Elizy Orzeszkowej do powstania styczniowego,
- wyjaśnia, z czym było związane oraz na czym polegało zastosowanie mowy ezopowej w *Nad Niemnem* Elizy Orzeszkowej,
- analizuje wybrane fragmenty *Nad Niemnem* odnoszące się do powstańczego zrywu z 1863 roku,
- charakteryzuje powstańców ukazanych przez Elizę Orzeszkową w powieści.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- dyskusja;
- z użyciem e-podręcznika;
- drzewo decyzyjne.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. **Przygotowanie do zajęć.** Nauczyciel loguje się na platformie i udostępnia uczniom e-materiał: „„*Jasna legenda*” – o powstaniu styczniowym w *Nad Niemnem* Elizy Orzeszkowej „. Uczniowie powinni się zapoznać z treściami w sekcji „Przeczytaj” i przygotować prezentację na temat: „Powstanie styczniowe”. Nauczyciel prosi również o wykonanie ćwiczenia nr 1 w sekcji „Sprawdź się”.

Faza wprowadzająca:

1. Nauczyciel wyświetla na tablicy temat lekcji oraz cele zajęć, omawiając lub ustalając razem z uczniami kryteria sukcesu.

Faza realizacyjna:

1. **Prezentacje uczniów.** Wybrani przed lekcją uczniowie prezentują efekty swojej pracy. Wspólne omówienie wystąpień ze szczególnym uwzględnieniem mocnych stron propozycji ucznia.
2. **Praca z multimediami.** Uczniowie zapoznają się z treścią medium w sekcji „Audiobook”. Tworzą notatkę podsumowującą nową wiedzę. Następnie wykonują polecenie: 1. Posłuchaj nagrania dotyczącego sposobu przedstawienia powstania styczniowego w *Nad Niemnem* Elizy Orzeszkowej. Wskaż trzy funkcje tego motywu w powieści.
3. **Ćwiczenie umiejętności.** Uczniowie pracują indywidualnie i rozwiązują ćwiczenia nr 2, 3, 5 i 8. Po wykonaniu zadania nauczyciel wyświetla na tablicy wybrane odpowiedzi i następuje ich omówienie.

Faza podsumowująca:

1. Nauczyciel proponuje uczniom podsumowanie lekcji w formie pracy metodą drzewa decyzyjnego. Prosi najpierw, by uczniowie podzielili się na dwie grupy: pierwsza to zwolennicy tezy, że ważniejsza jest jasna strona legendy powstania i ją należy podtrzymywać w pamięci narodu. Druga grupa to zwolennicy tezy, że w dyskusji o powstaniu powinna przeważać pamięć o ofiarach i klęsce narodowego zrywu. W każdej grupie powinno powstać drzewo decyzyjne oparte na schemacie:

Jasna legenda powstania

- pozytywny wpływ na pamięć narodu
- negatywny wpływ na pamięć narodu

Ciemna strona powstania

- pozytywny wpływ na pamięć narodu
- negatywny wpływ na pamięć narodu

Praca trwa ok. 10 min, następnie przedstawiciele każdej z grup relacjonują, jakich dokonano ustaleń. Warto skłonić uczniów do dyskusji i wymiany poglądów.

Praca domowa:

1. Uczniowie wykonują ćw. 9 z sekcji „Sprawdź się”.

Materiały pomocnicze:

- Jarosław Szarek, *Powstanie styczniowe: Zryw wolnych Polaków*, Kraków 2013.
- Jolanta Załączny, *Żywe pomniki bohaterstwa, czyli o szacunku dla weteranów Powstania Styczniowego w II RP*, „Niepodległość i Pamięć” 2013, nr 1/2.

Wskazówki metodyczne

- Uczniowie mogą wykorzystać multimedium „Audiobook” do przygotowania się do lekcji powtórkowej.